

Het lot van vluchtelingen mooi beschrijven

Marc van Oostendorp

Dit beeld zal ons heugen: afgeladen, lekkende bootjes op de Middellandse Zee. Allerlei andere beslommingen van de afgelopen jaren, privé of publiek, zijn nu al uit ons geheugen aan het verdwijnen, maar die bootjes beklijven.

Hoe moet je over die gebeurtenissen schrijven? Stel, je bent een Nederlandse schrijver van in de veertig, je hebt alleen in brakke schuitjes plaatsgenomen als ze over ondiepe wateren voeren. Als je ooit van huis bent gegaan deed je dat uit jezelf en kon je weer terug. Maar je wordt diep geraakt door de gebeurtenissen ver weg en door het lot dat deze mensen heeft getroffen. Hoe schrijf je daar dan over? Wat geeft jou het recht om je stem te verheffen? Zou je bijvoorbeeld niet beter die mensen zelf aan het woord kunnen laten?

Twee Nederlandse auteurs hebben recent met die vragen geworsteld. Ilya Leonard Pfeijffer publiceerde het hoogtepunt van de 'vluchtelingencrisis' in 2015 een boekje *Gelukszoekers*. Désanne van Brederode gaf twee jaar later een essay uit dat ze *Als stilte steekt* noemde (nadat ze eerder al een *Brief aan een gelukzoeker* schreef). Ze geven verschillende antwoorden.

Behalve hun schrijverschap en hun engagement hebben de twee schrijvers dan ook niet veel met elkaar gemeen. Pfeijffer noemde zich in 2015 nog 'dichter en drinker' en is jaren eerder met veel romantisch vertoon naar de Italiaanse havenstad Genua getrokken. Van Brederode manifesteert zich als prozaschrijver, als filosoof en als gescheiden moeder, ergens in Nederland; ze schreef romans en essays die onder andere als verdedigingen van het (katholieke) geloof en van de teruggetrokkenheid kunnen worden gelezen.

De specifieke problematiek die de twee zich hebben aangetrokken verschilt ook: Van Brederode is betrokken bij Het Syrische Comité, een organisatie van Syriërs in Nederland, terwijl Pfeijffer vooral over de individuele Afrikanen schrijft die in Genua zijn beland. Je krijgt de indruk dat Van Brederode wat meer intellectuelen kent en Pfeijffer wat meer lichte criminelen. Voor de oprechtheid van hun betrokkenheid maakt dat niet uit, en voor hun worsteling met de vraag waarom zij eigenlijk zouden mogen spreken voor degenen wier lot ze zich aantrekken evenmin.

Over metaforen denk ik wel na (Pfeijffer)

Gelukszoekers bevat materiaal dat Pfeijffer al elders gepubliceerd had of nog zou publiceren: een 'brief aan Europa' die een jaar later zou verschijnen in *Brieven uit Genua*, een fragment van Pfeijffers succesvolle roman *La Superba*, een gedicht uit de bundel *Idyllen*, een liedtekst voor Ellen ten Damme en een verzameling columns uit de *NRC*.

Niet onbelangrijk is dat op het omslag vermeld staat dat 'de opbrengst van dit boek naar Werken zonder grenzen' gaat, een organisatie die vluchtelingen helpt om werk te vinden. De schrijver schrijft niet voor eigen gewin. Zijn

woorden komen in ieder geval materieel ten goede aan de mensen over wie hij het heeft.

In het verhaal uit *La Superba* wordt de verteller, Leonardo, in het centrum van Genua voorgesteld aan een zekere Djiby, een Senegalese vluchteling: 'Leonardo is ook een buitenlander, net als jij'. Dat raakt een thema uit *La Superba*: ook de schrijver is in zekere zin naar Genua gevlucht, maar hij beseft dat hij een luxe migrant is, die op ieder moment het vliegtuig naar zijn vaderland kan nemen. Ook Djiby doorziet de valse gelijkstelling onmiddellijk: 'Misschien is hij ook buitenlander, maar niet net als ik. Hij mag dingen die ik niet mag. Want zijn oren zijn doorschijnend en zijn tanden zwarter dan zijn gezicht.'

Uiteindelijk vertelt Djiby zijn verhaal aan de schrijver, die duidelijk het doel heeft om het te publiceren. Wat geeft hem dat recht? Hij is een ervaren schrijver en zijn taak is om aan het verhaal een goede vorm te geven. 'Over de metaforen denk ik wel na', zegt hij op zeker moment. Djiby vermoedt echter een heel ander motief:

Ik weet dat je dat alleen maar vraagt opdat je straks kunt opschrijven dat je dat hebt gevraagd. Dat is sowieso de enige reden waarom je met mij praat, om mij te kunnen opschrijven. En zodra je genoeg materiaal hebt, zullen we nog één keer lachen voor de camera en daarna zullen we elkaar niet meer zien. [...] Het is goed zo. Ik wil dat mijn verhaal wordt verteld.

Dat laatste gebeurt vervolgens ook – de gruwelijke reis van Djiby komt uitgebreid aan de orde. Ondertussen is het eventuele onedele motief van de schrijver onschadelijk gemaakt doordat het benoemd is.

Neger

In het gedicht *Idylle 18* is zelfs geen verteller die het allemaal nog wel mooier zal verwoorden. We horen een vluchteling, maar in de laatste regels blijkt dat hij dood is, verdronken tijdens de overtocht na een barre reis over het Afrikaanse continent. Als een echte idylle heeft het gedicht tegelijkertijd een strakke vorm: regels rijmen op elkaar en ze volgen een klassieke versmaat. Een retorisch doel wordt niet expliciet gemaakt, maar het verhaal van iemand die écht niet meer kan spreken wordt zo dichtterlijk verteld dat het wel indruk moet maken. De schrijver heeft, zij het achter de schermen, toch ook de functie gehad om het verhaal literairder te maken, en daarmee aantrekkelijker.

De andere teksten in *Gelukszoekers* laten geen vluchtelingen aan het woord. Het liedje spreekt niet namens een vluchteling, maar richt zich tot een van hen. De brief richt zich tot 'het continent Europa', de columns doen een beroep op de barmhartigheid van de krantenlezer of ze richten zich tegen rechtse politici zoals Rita Verdonk en Geert Wilders. In die stukjes zijn wij, Europeanen, onder elkaar.

Veelzeggend is de interesse die de schrijver steeds heeft voor huidskleur. In bijna alle teksten wordt verwezen naar het feit dat Afrikanen een donkere

huidskleur hebben en Europeanen een lichte. Zowel Djiby in *La Superba* als de naamloze dode vluchteling in *Idylle 18* verwijzen naar zichzelf als *neger*. In de andere teksten wordt dat woord ook wel gebruikt, maar daar wordt het steeds de mogelijk racistische Europeaan in de mond gelegd. Woorden als *neger* kunnen wel door donkere mensen zelf gebruikt worden, maar niet door de witten die de macht hebben. Ik vermoed dat Pfeijffer door het woord *neger* te gebruiken, wil laten zien hoezeer hij zich identificeert met hun lot, hoezeer wij ons allen daarmee zouden moeten identificeren.

Geen fraaie metafoor (Van Brederode)

Waar Pfeijffer zich richt op individuele verhalen – en dan steeds meer de details van de vlucht zelf benadrukt dan de redenen om te vluchten – vertelt Désanne van Brederode over de gemeenschap van vluchtelingen uit Syrië, zoals die zich inmiddels in Nederland gevormd heeft. En zij maakt inzichtelijk hoe vreselijk de situatie was waarin zij verkeerden toen zij moesten vluchten. Haar betoog is politieker. Het beschrijft de gruwelen van het regime Assad en ook van de islamistische terreur die dat regime heeft opgeroepen. Vluchtverhalen komen in *Als stilte steekt* niet voor.

De titel van het boek verwijst naar een essay dat de schrijfster in 1998 publiceerde: *Stiller leven*, waarin ze opriep tot een meer teruggetrokken, een contemplatiever leven. In *Als stilte steekt* beschrijft ze waarom je soms van die stilte moet afzien. Als er zulke gruwelijke dingen gebeuren als in Syrië, is het onmenselijk om te zwijgen. Nog niet eens alleen maar omdat je door te spreken iets zou kunnen veranderen aan die gruwelen, maar omdat de Syriërs die hier zijn behoefte hebben aan steun, aan begrip, aan mensen die niet stil zijn, maar praten.

In haar essay spreekt de schrijfster haar lezers rechtstreeks aan: ook zij heeft nog steeds een groot verlangen naar de stilte, naar mindfulness, naar zich opsluiten in haar huis, maar ze vindt dat ze zich, dat we ons dat niet meer kunnen permitteren. Van Brederode wil dan ook juist niet schrijven alsof ze zelf een Syriër is. Syriërs hebben er juist behoefte aan dat *anderen* spreken.

En dan niet omdat die anderen zoveel beter kunnen schrijven. Als Van Brederode een metafoor aanwendt – het Syrische regime is een ziekte, de islamisten zijn nare bijwerkingen van de medicijnen – zegt ze: ‘Het is misschien geen fraaie metafoor, maar ze komt de logica ten goede’. Duidelijkheid weegt zwaarder dan schoonheid. Anders dan Pfeijffer stelt ze zich niet op als literator maar als burger die ‘s nachts niet goed slapen kan.

Wij moeten juist spreken omdat wij geen Syriërs zijn, zegt *Als stilte steekt*. Omdat we de nieuwe mensen duidelijk moeten maken dat ze welkom zijn, met alle pijn en trauma’s die ze hebben – dat ze niet hoeven voor te wenden dat nu alles goed is, nu ze hier zijn, of dat alles in ieder geval weldra goed komt.

Tegen Floortje Dessing

Van Brederode kiest daarbij duidelijk partij: het regime van Assad is de bron van het meeste kwaad. Haar probleem daarbij is dat ze *echt* een buitenstaander is. Ze is geen Syriër, ze is zelfs nooit in Syrië geweest. Haar interesse in het land begon pas toen de gruwelen oplaaiden. Ze moet het daarom opnemen tegen Syriërs die om welke reden dan ook het regime willen steunen, of tegen de tv-maakster Floortje Dessing die het land bezocht om te laten zien dat er ook nog mooie dingen speelden en daarbij geholpen werd door het regime. Van Brederode moet dus op de een of andere manier laten zien dat ze meer autoriteit heeft dan mensen die kunnen beweren dat ze meer kennis hebben. Daarvoor gebruikt ze haar buitenstaanderschap. Ze heeft geen belang bij enige positie, ze laat zich door niemand betalen, ze heeft geen trauma's – ze beziet de situatie vanuit haar eigen, onafhankelijke gezichtspunt: 'Je hoeft de oorlog niet te hebben meegemaakt, niet Joods te zijn, om te rouwen over alles wat er in de Tweede Wereldoorlog is aangericht.'

Niet zwijgen

Pogingen zoals die van Pfeijffer en Van Brederode zijn machteloos. Tegen het buitensporige geweld en het onbeschrijflijke leed dat zich de afgelopen jaren rond de Middellandse Zee voordeed, helpen Nederlandse essays, gedichten of romanfragmenten nauwelijks.

En dan weet nog niemand hoe je ze het effectiefst schrijven moet. Moet je je in dezen identificeren met de slachtoffers of hen als buitenstaander steunen? Moet je schrijven als de kunstenaar die de beste woorden vindt of als de betrokken burger die medeburgers probeert mee te krijgen? Wie zal het zeggen? En toch. Ik vermoed dat ook Pfeijffer zich zou kunnen vinden in de slotwoorden van Van Brederodes essay: 'Wat helpt zijn mensen die [...] het onrecht aanklagen, zichtbaar, openlijk en met de bereidheid er af en toe aan onderdoor te gaan. Dan maar iets minder weldadige rust en ontspanning, iets minder momenten van stilte.'

Verder lezen:

.....

.....

.....